

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 316.344.7:343.7(497.4)"18"

Prejeto: 5. 3. 2009

Eva Holz

dr., znanstvena svetnica ZRC SAZU v pokoju, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

Nekoč, v starih časih ... Utrinki o razbojništvu na Kranjskem

IZVLEČEK

Podobno kot v Evropi so tudi pri nas razbojniki pustošili po podeželju, napadali pa so tudi trge in manjša mesta. Oblast je proti njim sicer izdala vrsto zakonov, predpisov in ukrepov, vendar pa je bilo vse to neučinkovito. Sredi 19. stoletja so se razmere spremenile. Oblast je uvedla orožništvo, ki je nastopalo proti razbojnikom; vsaj deloma se je izboljšala oskrba revnih, na drugi strani pa je začela v Ljubljani delovati tudi prisilna delavnica, kjer so se znašli ujeti postopači, klateži in za delo sposobni berači. Vse te novosti so uničile razbojniško organizacijo, posamezni razbojniki so seveda še vedno ostali. V ljudskem spominu so roparji ostali kot nekaj negativnega.

KLJUČNE BESEDE

roparji, oblast, kaznovanje, ljudska pesem, likovni prikaz razbojnikov

ABSTRACT

ONCE UPON A TIME ... SOME FRAGMENTS ON ROBBERY IN CARNIOLA

Similarly as elsewhere in Europe, robbers on Slovene territory were ravaging across the countryside, attacking boroughs and smaller towns. The authorities issued a series of laws, regulations and measures against them; however all was inefficient. Circumstances changed in the middle of the 19th century. The authorities introduced gendarmerie that acted against the robbers. The supply of the poor partly improved, while on the other hand, a coercive workshop was started in Ljubljana for the captured loiterers, rovers and for work capable beggars. All those novelties have destroyed the robbers' organization; separate robbers still remained of course. In popular recollection, robbers remained as something negative.

KEY WORDS

Robbers, authorities, punishment, folk song, artistic presentation of robbers

Svojo pripoved o razbojnikih v slovenskem ljudskem izročilu, v ljudski pesmi in slikarstvu, bi lahko začela takole: "Nekoč, v dobrih starih časih, pred četrtr tisočletja in še nekaj, so živeli apostolsko veličanstvo (cesar, cesarica), ki je zavzeto skrbelo za blagor svojih podložnikov, plemeniti plemiči, korenjaški vojaki, poduhovljeni duhovniki, bogaboječi in usmiljeni ter vladarju vdani meščani in kmetje ter samozavestni, samostojni, hudobni in predrzni razbojniki, ki so iz dna duše prezirali prej omenjene skupine prebivalcev."

Razbojniki so se tako v evropskem prostoru kot pri nas obdržali do sredine 19. stoletja. Pri nas so do tega časa nastopali kot posebne in dobro organizirane skupnosti. Pogojev za njihov nastanek in obstoj je bilo dovolj. Tudi v novem veku je bila Evropa zapletena v neprestane vojne. Če to niso bile verske vojne, ki so bile značilne za 16. stoletje, so bili pa obračuni med posameznimi velikimi kraljestvi in tudi na turške upade ne smemo pozabiti; vse to so dopolnili še kmečki upori. V "dobrih starih časih" v 17. in 18. stoletju so si različne vojne v Evropi kar podajale roke. Tako je v 17. stoletju naše ozemlje najprej prizadela druga beneška ali uskoška vojna (1615–1617).¹ Nato je došel del Evrope in tudi naše kraje pretresla tridesetletna vojna (1613–1848). Ne smemo pozabiti tudi turških vpadov v tem času.² V letih 1654–60 je sledila švedsko-poljska vojna.³ V letih 1667–1668 je Francija bojevala t. i. "roparske vojne" najprej proti španski Nizozemski,⁴ nato je sledila vojna proti Holandski in nemškemu cesarstvu (1672–78), nato osvajalna vojna proti Palatinatu (Pfalz) (1688–1697).⁵

Tudi 18. stoletje se je začelo z vojnami. Od 1700 do 1721 je divjala nordijska vojna, od 1701 do 1714 je evropski prostor pretresala vojna za špansko nasledstvo. Naše dežele je prizadela vojna med Benetkami in Turčijo, v katero se je vmešala tudi Avstrija v letih 1714–1718. Razmere so se deloma umirile leta 1721, a že 1733 se je vnela vojna za poljski prestol, ki se je končala 1735. Nato pa sledijo vojne, ki so imele neposredne posledice tudi v našem prostoru. Ko je cesarica Marija Terezija prevzela prestol, ga je morala tudi takoj braniti: v letih 1740–42 je potekala prva šlezjska vojna, 1744–45 pa druga. Šlezija je pripadla pruskemu kralju Frideriku II. V letih 1756–63 pa se je Marija Terezija zapletla še v sedemletno vojno.

Po izbruhu francoske revolucije 1789 so se začele vojne med Francijo in ostalimi zaveznicami, ki niso sprejemale sprememb, ki so se zgodile v Franciji. V letih 1792–97 je del Evrope zajela prva koalicijska vojna proti francoski republiki, 1799–1802

je bila druga koalicijska vojna, tokrat že proti Napoleonu, 1805 pa tretja koalicijska vojna. Nato sledi desetletje vojn. V naših krajih nastanejo Ilirske province, vendar so po francoskem porazu v "bitki narodov", ki je prinesel tudi njihov konec, naši kraji ponovno prišli pod habsburško nadoblast.

V letih za tem se začenejo v evropskem prostoru posamezne vstaje in upori proti okostenelim starim vladarjem, ki so po napoleonskih vojnah znova prevzeli oblast v roke. Dve izmed pomembnejših sta bili vstaja v Franciji 1830 in revolucija leta 1848, ki je zajela celotno Evropo. Ta revolucionarna gibanja so oblasti zlepa ali zgrda zatrla v razmeroma kratkem času. Nemiri, vstaje in upori so se v drugi polovici 19. stoletja vrstili povsod, tako v Evropi kot tudi v kolonijah. Naše kraje je neposredno prizadela vojna Sardinije in Piemonta proti Avstriji leta 1859. V vojski so morali sodelovati tudi vojaki naših dežel, Avstrija pa je vojno izgubila. Leta 1864 je Avstrija sodelovala s Prusijo v vojni proti Danski, v kateri je Prusija dobila Schleswig-Holstein in Lauenburg. Leta 1866 je sledila še vojna med Prusijo in Avstrijo, v kateri je bila Avstrija poražena in je izgubila Benečijo. Za naše razmere je pomembna še rusko-turška vojna v letih 1877–1878, v kateri je Avstrija okupirala Bosno in Hercegovino.⁶

Posledica tega večnega vojskovanja, večne negotovosti je bil poleg bolezni in lakote tudi porast razbojniških tolp, ki so v nekaterih državah in pokrajinah postale kar upoštevanja vredna nevarnost. Roparji so se zadrževali v okolju, ki jim je nudilo dobre možnosti za umik. Preživljali so se z ropanjem bogatih posameznikov, z napadi na manjše kraje pa tudi z ropanjem osamljenih cerkva. Vsak del Kranjske je imel svoj tip roparjev. Na Gorenjskem so to bili rokovnjači, na Notranjskem istrski roparji in roparji iz Čičarije, na Dolenjskem in v Beli krajini pa uskoki in hajduki.⁷ Pri roparjih na Kranjskem ni zaslediti kakšnih "robinhoodskih" nagnjenj; ropali so zato, da so se preživeli. Kakšno je bilo vzdušje na Kranjskem v 17. stoletju, je zelo slikovito prikazal Valvasor v svoji Slavi vojvodine Kranjske. Obsežni gozdovi, ki so tedaj še prekrivali Kranjsko, predvsem področje Notranjske in okolico Snežnika, so dajali zavetje različnim razbojnikom. Na našem ozemlju so jih poznali kot bandite, roparje, morlake, martoloze, vlahe, pa tudi kakšna četa turških sosedov se je znašla tu. Prebivalci so si pred nevarnostjo pomagali na različne načine, tudi tako, da so svoje dragocenosti skrivali v različne težje dostopne jame, ponekod so imeli tudi čuvaje.⁸ Tujci, ki so potovali skozi te gozdove, so se navadno zbirali v karavane, spremljali so jih oboroženi domačini. Ob večjih in drznejših napadih se je zganila tu-

1 Simoniti, Beneški vojni. *Enciklopedija Slovenije*, 1, str. 235.

2 *Svetovna zgodovina*, str. 395–403.

3 dtv, Band 2, str. 736.

4 Prav tam, str. 665.

5 Prav tam.

6 *Svetovna zgodovina*, str. 401–461.

7 Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda. I. del*, str. 1084.

8 Valvasor, *Die Ehre*, II., str. 282 in IV., str. 540.

di oblast ter začasno okrepila svojo dejavnost v ogroženih krajih. Njeno delovanje pa ni doseglo pravega učinka. V 17. stoletju je med preprostim prebivalstvom še veljalo prepričanje, da posebni tatovi ob velikih cerkvenih proščenjih, ko je zbranih mnogo ljudi in je gneča temu primerna, kradejo otroke in jim s peklenskim čarovniškim načinom pojedo srce in desno roko. S tem naj bi se ukvarjali predvsem martolozi. Strah ljudi je stopnjeval še "rokovnjaški jezik", v katerem so se roparji sporazumevali, kadar niso želeli, da jih okolica razume.⁹

Take zgodbe in verovanja so ljudi strašile in hromile, da so se čutili povsem nemočne in tudi zato niso zaupali in pomagali oblastem pri preganjanju roparjev. Zato ni nič čudnega, da je sredi 17. stoletja strah pred roparji povzročil negostoljubnost na podeželju in v manjših krajih. Kmetje niso hoteli prenočiti ali pa le pogostiti nikogar, ki ga niso poznali, tudi če jim je popotnik ponujal primerno plačilo. Tako so se ponekod do tujcev obnašali tudi gostilničarji, kar je na svojem potovanju občutil tudi Valvasor.¹⁰ Ob tem dogodku je nato opisal še delovanje večje roparske združbe, ki je delovala v nemško govorečih krajih ob Donavi in Renu. Roparji so imeli pravo organizacijo z določenimi pravili obnašanja, šolanja in napredovanja. Njihovi člani so morali prestati učna leta in po različnih preizkušnjah tako spretnosti kot poguma so v očeh svojih vzgojiteljev dosegli pravico, da so postali pravi člani družine. Med preizkušnje je sodilo tudi mučenje in šele tisti, ki je vzdržal tri zaporedna mučenja, je bil posvečen v vse skrivnosti razbojniške družine. Tako so skušali doseči, da bi ujeti razbojniki ne izdajali. Pravi vodja pa je po Valvasorjevem mnenju lahko postal le tisti, ki je bil povezan s satanom, ker ga je ta lahko naredil nevidnega in neulovljivega.¹¹

Sicer pa Valvasor med znamenitimi roparji na tedanjem Kranjskem omenja Kljukca, ki mu posveti kar precej pozornosti.¹² Baron ni bil prestrog sodnik podeželskega prebivalstva. Z razumevanjem je obravnaval njegovo obnašanje in tudi dobrodušno ločil manjše tatvine od ropov. Tako pripoveduje o prebivalcih Ihana in Trzina, da so pridni obrtniki, ki s svojimi izdelki, posteljami, potujejo in trgujejo po deželi, predvsem na sejmi, pripotujejo tudi na Štajersko, kjer svoje izdelke dobro prodajo, obenem pa se ne branijo kakšne mošnje polne denarja. V tej obliki dolgoprste obrti so spretni vsi tako moški kot ženske in otroci.¹³

Nekaj povsem drugega pa so po njegovem pripovedovanju uskoki. Ti se po Valvasorju večkrat ukvarjajo z ropanjem, vendar pa jih k temu ne sili pomanjkanje, saj so bili naseljeni na rodovitni zemlji, pač pa predvsem njihov življenjski slog,¹⁴ nezmernost v hrani, pijači in veseljačenju.¹⁵ Kraji, gradovi in nekatere cerkvene podružnice na Dolenjskem ob uskoški meji so živeli v večnem strahu pred njihovimi napadi. Gradovi so bili zato tem obiskom primerno grajeni,¹⁶ slabše so bile zavarovane cerkve. Tako so uskoki pogosto obiskovali cerkev sv. Nikolaja v šentjernejski župniji, zato so domačini iz nje odnesli vso cerkveno opremo, dragocenosti in tudi zvonove in vse to spravili na varno v drugo cerkev. To cerkev so uskoki začeli uporabljati za hlev. Podobno usodo je doživela tudi cerkev sv. Jedrt na Gorjancih.¹⁷

Kranjski rokovernjači so našli primerno zavetje v gozdovih ob dolini Bistrice med Stranjami nad Kamnikom pa do vrha planin ter do Solčave in še naprej.¹⁸ Središče rokovernjačev je bilo na tromeji med Štajersko, Koroško in Kranjsko, med izvirom Savinje in Kamniške Bistrice, to je med Planjavo in Brano v Jermanovih vratih.¹⁹ Na Koroški strani so imeli rokovernjači svoje skrivališče v planinah nad Črno in Železno Kaplo, na Štajerskem pa v prostoru med Solčavo in Gornjim Gradom, medtem ko so gorenjski rokovernjači imeli svoje skrivališče v Udinem borštu pri Kranju. Organizirani naj bi bili tako, da je vsej družini načeloval "papež", ki je imel neomejeno oblast, pomagalo mu je dvanajst najposobnejših in najzvestejših, ki so se od drugih rokovernjačev že na zunaj ločili po tem, da so nosili beraško malho križem čez ramo, kar je bilo navadnim rokovernjačem prepovedano.²⁰

V 18. stoletju so bili kranjski rokovernjači precej dejavni v okolici Kamnika in samostana v Mekinjah.²¹ V omenjenem stoletju se je okrepila tudi dejavnost hajdukov o Beli krajini in njeni bližini.²² Po Podlogarjevem mnenju je bila razlika med hajduki in rokovernjači ta, da rokovernjači niso radi prelivali krvi, za to so se odločili le v skrajnem primeru, pač pa so od prebivalcev zahtevali predvsem hrano. Hajduki so se obnašali drugače. Najprej so v prostoru, ki so ga napadli, naredili red, to je pomenilo, da so pobili ali pa pregnali vse, ki bi jih lahko ovrhali, nato so se lotili ropanja. Odnegli so vse, kar se

⁹ Valvasor, *Die Ehre*, III., str. 460; Pavlin, Alfonz: Rokovnjaški jezik. *Slovenski narod*, 1875, št. 121 in 122; Benkovič, Črtice o rokovernjačih, str. 21 in str. 115–119.

¹⁰ Valvasor, *Die Ehre*, II., str. 118.

¹¹ Prav tam, str. 119–120.

¹² Prav tam, str. 119. Otorepec, Božo: Kljukec. *Enciklopedija Slovenije*, 5, str. 102. Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda. I. del*, str. 1085. Benkovič, Črtice o rokovernjačih, str. 52–53, tu je prevod Valvasorjeve pripovedi o Kljukcu.

¹³ Valvasor, II., str. 120 in str. 125.

¹⁴ Valvasor, II., str. 210–211.

¹⁵ Valvasor, VI., str. 292–293.

¹⁶ Valvasor, XI., str. 114, 150, 216, 279, 640.

¹⁷ Valvasor, VIII., str. 721; Podlogar, Črtice o belokranjskih hajdukih, str. 19.

¹⁸ Benkovič, Črtice o rokovernjačih, str. 55.

¹⁹ Prav tam, str. 81.

²⁰ Mal, *Zgodovina slovenskega naroda. II. del*, str. 250–251; Benkovič, Črtice o rokovernjačih, str. 82.

²¹ Benkovič, Črtice o rokovernjačih, str. 82.

²² Gruden, *Zgodovina slovenskega naroda. I. del*, str. 1088.

je dalo, drugo so razbili ali pa zažgali. Hajduške čete naj bi štele od 30 do 60 mož. Ropali so po Dolenjskem in Beli krajini.²³ Napadali so graščine, župnišča, cerkve in duhovnike, vasi, trge in celo mesta. Leta 1720 je sedemintrideset hajdukov napadlo župnišče v Semiču, mučili in ubili so župnika in odnesli iz cerkve vse, od opreme do denarja. Čez tri leta, 1723, so znova napadli in razdejali Semič.²⁴ Leta 1736 so napadli kostanjeviški samostan. Samostanski ljudje so se branili, na pomoč so prišli tudi kmetje in meščani. Hajduki so ubili dva redovnika pa tudi med kmeti in meščani so bile žrtve. Izropali so samostan, česar niso mogli odnesti, so razbili.²⁵

Uskoški napad na kostanjeviški samostan je povzročil precej nervoze med vladajočimi strukturami. Ko so uskladili dokaj zmedena poročila, so se izoblikovala naslednja vprašanja: kdo je odgovoren, da je bil napad tako uspešen, kdo in od kod so bili napadalci. Po preiskavi in zasliševanju se je pokazalo, da so bili samostanci kar v veliki meri sami krivi za napad. O nevarnosti so bili pravočasno obveščeni kar s treh strani, vendar opozoril niso jemali resno in zvečer niti niso zaprli samostanskih vrat. V samostanu so imeli tudi dovolj orožja, da bi se lahko branili. Napadalci so prihajal z ozemlja Velike Kladuše, vodila pa sta jih dva Žumberčana. Zasledovanje roparjev je dalo prve rezultate že leta 1736, ko so graničarji v bližini Karlovca izsledili roparje in jih pet pobili; skupino so zasledovali še naprej, saj so leta 1740 poročali, da so usmrtili enega od napadalcev na kostanjeviški samostan.²⁶ Po uspelem napadu so uskoki krenili proti Šentjerneju, kjer so jih kmetje pregnali z bitjem zvona. Šli so naprej proti Pletterjam, kjer tudi niso uspeli, in končno so napadli vas Javorovico ter šli nato mimo cerkve sv. Jedrt domov.²⁷

Vinico so napadli septembra 1775. Tu so ubili vikarja in izropali župnišče. Preživela sta župnik, ki se je pred njimi skrnil v peč, in kaplan, ki je še ob pravem času zbežal. Meščani se niso upali pomagati, ker so bili prepričani, da je med roparji tudi nekaj zakrinkanih domačinov. Leta 1776 so hajduki napadli Kočevje ter ga izropali. Ta napad je predramil oblast v Ljubljani, ki je poslala vojsko, uspeha pa ni bilo.²⁸

Ob koncu 18. stoletja je bilo na Gorenjskem, Notranjskem in v okolici Ljubljane kar nekaj roparskih napadov, ki so jih tedanje oblasti pripisale roparjem iz Beneške republike. Tako so novembra 1787 v Stražišču pri Kranju z zvijačo ujeli devet razbojnikov, ki so prišli iz Beneške republike. Za-

radi tatvin, ponarejanja denarja, izsiljevanja in umorov jim je grozila kazen na galejah, zato so pobegnili na Kranjsko. Prav tako v novembru 1787 so na Dobravi zasledili tolpo desetih beneških roparjev. Proti njim se je podalo sto kmetov. Roparji so bili oboroženi, kmetje pa ne, zato se je roparjem posrečil umik proti Loki. Prebivalci so se bali, da se bo pojavilo še več takih tolp, ki bi skušale rešiti zaprte pajdaše.²⁹ Naslednje leto 7. januarja so ujete beneške razbojnice na zahtevo Beneške republike vrnili. Potovali so etapno od Kranja do Pontebe, kjer so jih predali beneškemu oblastem.³⁰ Vse nevarnejša je postajala tudi okolica Reke. Razbojniki so napadli pošto postajo v Zagorju.

Strah pred razbojniki so znali izkoristiti tudi nekateri spretni sosedje. Vdova Lazarini se je leta 1700 pritožila notranjeavstrijski vladi in prosila za pomoč proti gospodu Johannu Bartolomeju Bernardiniju z Reke. Ker se je bala beneških razbojnikov, ki so ji menda napovedali "obisk", je gospodu Bernardiniju zaupala v hrambo v novembru 1698 in marcu 1699 šest vreč denarja (1000 fl.) s pogojem, da ji ta denar vrne, kadar ga bo potrebovala. Vendar pa gospod Bernardini o tem denarju sedaj nič več ne ve. Gospa se je bala, da bo pobegnil v Rim ali pa v Firence in jo dejansko okradel za 1000 fl. Avgusta 1700 je na pritožbi označeno, da obstaja nevarnost pobega ter naj reški glavar zadevo uredi. Kako se je zgodba končala, pa za sedaj še ne vemo.³¹ Grad Jablanica, je bil očitno vabljava točka, saj ga je leta 1787 napadla tudi tolpa žensk. Ropale so dve uri in odnesle za okrog 6000 fl. dragocenosti. Takratna lastnica se je pred njimi skrila v klet, njeni služabniki pa so bili zvezani, da so roparke lahko nemoteno opravile svoje delo. Ker takrat ni bilo vojaštva v bližini, je bil grad dokaj nezavarovan. Ob nevarnosti kmetje niso prišli na pomoč.³²

V juniju 1788 se je v okolici Postojne zadrževalo večje število razbojnikov, ki so bili oblečeni po beneško-istrsko. Ropali so že od 3. junija, in sicer na cesti proti Trstu in v okolici Prema. Vsa deželna sodišča so dobila sporočilo, da naj se vsak brani pred razbojniki. Postavili so vojaško opazovalno stražo in skušali poskrbeti za večjo varnost potnikov, ki morajo skozi gozdove v okolici Planine. Še v juniju istega leta so poročali, da postaja sosedstvo z Beneško republiko vse bolj naporno. Ker so se roparji, na katere je bila razpisana nagrada 100 ducatov, zadrževali v bližini Lipe, so jih pastirji z zvijačo in s pomočjo kmetov ujeli.³³

²³ Podlogar, Črtice o belokranjskih hajdukih, str. 15.

²⁴ Prav tam, str. 20–23.

²⁵ Prav tam, str. 63.

²⁶ Mlinarič, Napad Uskokov, str. 100–106; Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, str. 438–442.

²⁷ Podlogar, Črtice o belokranjskih hajdukih, str. 64.

²⁸ Prav tam, str. 64.

²⁹ Kleine Mittheilungen, str. 281–283.

³⁰ Prav tam, str. 283.

³¹ Müllner, Räuberunwesen in Krain, stolpec 88.

³² Kleine Mittheilungen, str. 283.

³³ Prav tam, str. 284.

Oktobra 1789 so na tržaški cesti med Logatcem in Planino razbojniki napadli pravoslavnega duhovnika, mu vse pobrali in ga spustili, da je potoval naprej, kot je vedel in znal.³⁴

Roparski napadi pa so se približali tudi Ljubljani. Četrtega maja 1790 je skupina 15 roparjev ponoči med 10. in 11. uro napadla župnišče na Brezovici in ga popolnoma izropala. Roparji so izgledali kot Čiči.³⁵ Zdi se, da je bil roparjem ta predel kar všeč, saj so se tu znova pojavili v juniju. Dne 7. junija so napadli in oropali vas Zabočevo, ko so bili njeni prebivalci pri procesiji v Borovnici. Naslednjega dne zvečer pa so kmetje v Bistro pripeljali dva obstreljena roparja, člana prej omenjene tolpe. Ostali so pred kmeti pobegnili, na begu pa še do smrti zbodli Jakoba Uršiča, čolnarja iz Podpeči in lažje ranili tudi 14 kmetov. Roparje so spoznali za Čiče. Novembra 1790 je bogat kmet v postojnski okolici dobil roparski obisk. Roparjev je bilo 12, oblečeni so bili kot Čiči, imeli so male in velike nože, sablje in puške. Kmetu so pobrali 500 ducatov v denarju, 6 svilenih in 10 navadnih robcev, 10 srajc, dva zlata prstana in precej obleke. Nek razbojnik je kmeta nato še mahnil s sabljo, nek drug razbojnik je ranjenca obvezal, tretji pa je boksnil razbojnika, ki je kmeta ranil, ker tako grdega ravnanja njihov poglavar ni dovolil.³⁶

Ob koncu 18. in v začetku 19. stoletja, torej v času napoleonskih vojn, je število roparjev naraslo in seveda se je zato okrepilo tudi njihovo delovanje. Na ozemlju Ilirskih provinc so Francozi s svojimi strogimi posegi za nekaj časa zatrli njihovo delovanje,³⁷ vendar se je rokovnjaška dejavnost takoj po njihovem odhodu znova razmahnila. V poveljnih letih zmede, ko so se čez naše kraje vračali odsluženi vojaki, ko so prilezli na dan vojaški dezertjerji in drugi skrivači, ko se je razmahnilo tihotapljenje, ko so bila cela področja prizadeta zaradi lakote in ko se je cesarska oblast še lovila v svojih odločitvah, se je razbojništvo razcvetelo.³⁸

Delovanje razbojnikov se je okrepilo med letoma 1825 in 1843. Vse pogostejši so bili ropi cerkva, napadi na duhovnike in župnišča, pa tudi ropi okrajnih blagajn.³⁹ Okrog leta 1840 so bili dejavni razbojniki v okolici Komende, Vodice in Cerkelj. Če so se jim poskušali posamezni duhovniki upreti in organizirati kmete, je prej ali slej sledila rokovnjaška kazen. Če pa je kakšen tak pohod proti roparjem uspel, so se kmetje nad njimi neusmiljeno maščevali. Taki izbruhi so bili mogoči, ker se oblast za

kmečke pritožbe ni kaj dosti zmenila⁴⁰ in je bila zadovoljna že z manjšimi uspehi.⁴¹ Pred razbojniki so se prebivalci branili podobno kot v Valvasorjevih časih. Marsikatero cerkev in grad so ponoči varovale straže. Kmetje so si pomagali tako, da so ob nevarnosti bili "plat zvona" in tako spravili na noge vso okolico, ki si je združena upala nastopiti proti roparjem. Kljub temu je rokovnjaška obrt cvetela naprej ter bila tudi vse uspešnejša. Vse več je bilo tudi vse bolj drznih napadov na cerkve in župnišča.⁴²

Obdobje med letoma 1848 in 1853 je bilo zadnje obdobje organiziranega razbojništva. V letu 1848 je skušal rokovnjače iz kranjske okolice, iz Udinega boršta, iztrebiti okrajni komisar Janez Pajek, vendar se mu to ni popolnoma posrečilo, ker so se rokovnjači po svoji preizkušeni navadi umaknili že prej.⁴³ V letih 1848–49 so se rokovnjači okrepili na ozemlju pod Grintavcem, strahovali so Cerklje in Komendo ter pobijali kmete. V letu 1850 je bilo v vodiški fari pet požarov, ki so jih pripisali rokovnjačem.⁴⁴

Tudi hajduško pustošenje po Dolenjski in Beli krajini se je v 19. stoletju nadaljevalo. Tako so v začetku stoletja, še pred nastankom Ilirskih provinc, prišli v Stari trg pri Poljanah ter nadaljevali svojo pot v vas Močile, kjer so obračunali z vaškim sodnikom. Pobrali so mu vse premoženje, nato pa ga kot talca odvedli s seboj čez Kolpo ter ga izpustili šele na drugi strani.⁴⁵ V času francoske okupacije so bili hajduški pohodi nekoliko manj pogosti, po vrnitvi avstrijske oblasti pa so se spet razmahnili. Znova so napadali vasi, župnišča in cerkve, gostilne, mline, skratka vse, kjer so slutili dober plen. Leta 1826 je trinajst oboroženih roparjev vdrl v Kočevje, napadlo mestno hišo in odneslo iz blagajne za 971 gl. zlata in srebra, papirmati denar pa so raztresli po tleh; ustrelili so tudi ženo mestnega sodnika.⁴⁶ Avgusta 1827 je zvečer ob devetih 16 roparjev napadlo grad Luknja pri Pečini. Odnegli so denar, srebrnino in zlatnino ter namizno opravo. Gospodarja na srečo ni bilo doma, osebje gradu pa so z lahkoto ukrotili. Po uspešnem ropu so se odpravili proti Vavti vasi, med potjo pa so naleteli na stražnike, s katerimi so se spopadli. V boju so padli štirje stražniki in nek kmečki fant, ki je šel slučajno mimo, od roparjev pa je padel le eden.⁴⁷

Leta 1828 so roparji spet napadli Kočevje.⁴⁸ Po šentjernejski okolici so ropali leta 1829, napadli so tudi grofa Auersperga v Veliki vasi in se napovedali

³⁴ Prav tam, str. 285.

³⁵ Prav tam.

³⁶ Prav tam.

³⁷ Mal, *Zgodovina slovenskega naroda. II. del*, str. 99–104.

³⁸ Benkovič, Črtice o rokovnjačih, str. 146, predvsem opombi št. 1 in 2.

³⁹ Prav tam, str. 148.

⁴⁰ Prav tam, str. 149–153.

⁴¹ Prav tam, str. 218.

⁴² Prav tam, str. 146.

⁴³ Prav tam, str. 219.

⁴⁴ Prav tam.

⁴⁵ Podlogar, Črtice o belokranjskih hajdukih, str. 64.

⁴⁶ Prav tam, str. 67.

⁴⁷ Prav tam; Costa, *Reiseerinnerungen*, str. 112–113.

⁴⁸ Müllner, *Räuberunwesen in Krain*, stolpec 157.

v Krškem, vendar jih v mesto ni bilo. Pohod so nadaljevali in ropali po okolici; deželna vlada je proti njim poslala vojsko, ki pa jih ni uspela zatreti.⁴⁹ Istega leta so roparji napadli obmejno stražnico v Gorenjem Vrhpolju pri Šentjerneju. Napadalci so prišli čez Gorjance. Po napadu so pot nadaljevali proti gradu Gracarjev turn, od koder jih je s streljanjem pregnala oskrbnikova žena; nato so pot nadaljevali proti Metliki.⁵⁰ Tudi po Beli krajini se je klatilo precej roparskih tolp, ki so ustrahovale tako podeželje kot tudi trge in manjša mesta. Prav tako so bili v nevarnosti tudi potniki, ki so potovali po teh krajih.⁵¹

Leta 1850 so prišli na Kranjsko orožniki in začelo se je načrtno zatiranje rokovnjaških središč. Skrivališče na Solčavskem so uničili v letu 1852; na Gorenjskem je dosledno nastopal proti rokovnjačem že omenjeni Janez Pajek. Propad razbojništva pa so pospešili tudi medsebojni spopadi med posameznimi rokovnjaškimi družinami. V letu 1854 je bilo na Kranjskem rokovnjaštvo kot organizacija uničeno.⁵² Posamezni razbojniki in roparji so se pojavljali tudi kasneje. Prihod orožnikov je pomenil tudi konec organiziranega hajduštva na Dolenjskem in v Beli krajini.⁵³

Oblast in razbojništvo

Proti večjim in nevarnejšim roparskim pohodom je oblast organizirala vojsko, ki pa je navadno prišla prepozno in njen prihod ni pomenil za prebivalce nikakršne olajšave, včasih še precej več težav.

V času vladanja Marije Terezije in Jožefa II. (1740–1790) ter njihovih naslednikov so skušali vladarji v zakonodajo, ki je govorila o teh problemih, vnesti nekaj reda. Opredeliti so skušali pojme, kdo je berač in kdo sodi med klateže. Kdo so vojaški ubežniki, je bilo vsem jasno, kot tudi to, kakšna kazen jim grozi, če jih ujamejo. Predvsem je bilo treba jasno in natančno določiti, kdo so roparji, kaj je rop ter razlikovati med ropom v zaprtem prostoru ali na prostem (npr. na javni cesti). Za rop je veljala smrtna kazen, od grozovitosti ropa pa je bil odvisen način usmrčitve roparja.⁵⁴

Pred berači in klateži se je skušala država najprej braniti tako, da je tujim beračem in klatežem čim bolj onemogočala vstop v državo in jim omejila gibanje ali pa jih pregnala v drugo državo.⁵⁵ Glede na

skoraj vsakoletno ponavljanje teh prepovedi, lahko sklepamo, da oblast z njimi pač ni dosegla želenega uspeha.

Kraji, ki so ležali v obmejnih področjih, prav tako tudi trgi, gradovi in oblasti, so morali paziti, da se niso čez mejo tihotapili različni klateži. Zato je bilo treba na meji natančno pregledovati potne listine. Če je bil tujec kljub urejenim papirjem sumljiv, ga je bilo treba zaslišati. Gostilne, gostišča in vsi, ki so prenočevali tujce, so morali njihov prihod javiti oblastem. Kazen, če tega niso storili, je bila denarna in je šla v korist ubožnice. Ujetega klateža je bilo treba temeljito izprašati in ga nato odgnati v njegov domači kraj. Odgon je bilo treba organizirati tako, da je bilo na dve ali tri milje (1 milja = 7,5859 km) mesto, trg ali urad, kjer so lahko počivali. Če je bil klatež tujec in so ga ujeli blizu meje, je bilo primerno izvesti consilium abeundi (namig, naj izgine) in ga spremljati do meje. Če je bil domačin, ga je bilo treba poslati v rojstni kraj. Njegov odgonski list je moral imeti naslov rojstnega kraja, če ta ni bil oddaljen več kot dve milj od kraja, kjer so ga prijeli. Če je bila oddaljenost večja, so morale biti na listu navedene vse vmesne postaje. Da je prispel na vsako postajo, pa je moralo biti potrjeno s podpisom. Če je bil nek klatež sumljiv, ga je bilo treba predati krvnemu sodniku; če se je ob tem izkazalo, da je nekdo povratnik, ga je treba zaposliti pri javnih delih, na graščini ali pa ga temeljito prebičati, odvisno od njegove kondicije, nato pa ga izgnati. Če je prišel še tretjič, pa ga je treba obravnavati kot kriminalca. Vse klateže, ki so bili primerni za vojaško službo, pa je bilo treba takoj vpisati med rekrute.⁵⁶

Beračenje je bilo večkrat prepovedano.⁵⁷ Berače je treba pregnati v njihovo domovino. To je veljalo še posebno za tujce, ki so se 10 let potikali po deželi sem in tja.⁵⁸ Leta 1754 so sledili novi predpisi o tem, kako se otresti klatežev in beračev. Ti predpisi podrobneje opredeljujejo, kdo je kdo in kakšne pravice ima ali pa jih nima. Vzrok za te predpise je bil predvsem strah oblasti, kdo naj skrbi za vse te ljudi, ko bodo enkrat obnemogli in bodo postali še večje breme za svojo okolico. Tako so tujce, ki so se več kot deset let zadrževali v dednih deželah, razdelili v tri skupine. V prvo skupino so spadali tisti, ki so si v dednih deželah pridobili domovinsko pravico, pravico do posesti in naselitve; sem so spadale tudi osebe, ki sicer niso imele lastne hiše, so se pa častno preživljale. V drugo skupino so spadali tisti tujci, ki so pri nekem privatniku ali skupnosti neprekinjeno služili 10 let. V tretjo skupino pa so

⁴⁹ Podlogar, Črtice o belokranjskih hajdukih, str. 67.

⁵⁰ Müllner, Räuberunwesen in Krain, stolpec 149–150.

⁵¹ Podlogar, Črtice o belokranjskih hajdukih, str. 68.

⁵² Benkovič, Črtice o rokovnjačih, str. 221.

⁵³ Podlogar, Črtice o belokranjskih hajdukih, str. 68–69; Čelik, *Orožništvo na Kranjskem*, str. 21–90.

⁵⁴ Constitutio, str. 263–264 in 245–247; Studen, *Rabljev zamah*.

⁵⁵ Alphabetisch-chronologische Übersicht, str. 99–101; Patent, 3. 4. 1750, Hofdecret, 13. 10. 1753, Hofentschließung, 8. 12. 1753, Verordnung, 6. 7. 1756, Verordnung, 18.

4. 1757, Verordnung, 10. 9. 1756, Verordnung, 14. 6. 1766, Verordnung, 27. 9. 1781.

⁵⁶ Sammlung, I. knjiga, Patent, 3. 4. 1750, Ausrottung der Vagabunden, Bettler und Müssiggänger, str. 161–166.

⁵⁷ Sammlung, I. knjiga, str. 295–297, Patent, 18. 6. 1751.

⁵⁸ Sammlung, II. knjiga, str. 256–257. Hofentschließung für alle k.k. Erbländer. Wien, 8. 12. 1753.

sodili tujci, ki so sicer 10 let služili v tujem kraju, so pa potovali iz kraja v kraj in se niso zadrževali le na enem mestu. V primeru, ko so obnemogli, je za prvo skupino dolžno poskrbeti mesto ali občina in jih spraviti v špital. Tudi za drugo skupino mora poskrbeti mesto, občina, gospodstvo ali pa prebivalci kraja; za tretjo skupino pa velja, da jih je treba, potem ko obnemorejo, brez pomišljanja odgnati v njihov rojstni kraj.⁵⁹ Tuje klateže so skušali spraviti v vojsko, če so bili za to količjak sposobni⁶⁰ ali pa jih poslati v prisilno delavnico.⁶¹ Oblast je prav tako preganjala klateže, ki so po deželi prodajali različna zdravila in olja; tiste, ki so prihajali z Ogrskega in iz Slavonije, je skušala zavrniti že na meji.⁶²

Ker se je v dednih deželah lahko brez večjih težav potovalo le s potnimi listinami, je oblast opozorila magistratne in oblastne uradnike, naj bodo bolj pozorni pri izdajanju potnih dovolilnic.⁶³ Kaznovani so bili uradniki, ki so beračem in klatežem omogočili beg; kazen je bila 10 cesarskih tolarjev.⁶⁴ Deželsko sodni upravitelji niso bili pooblašteni zato, da bi izpuščali ujete klateže. Kazen za tako dejanje je bil suspens in odpust iz službe.⁶⁵

Najtežja in najnevarnejša kategorija prebivalcev, s katero je skušala oblast poravnati svoje račune, pa so bili roparji. Kot je bilo že omenjeno, je zakonik Marije Terezije opredelil pojem roparskega umora tako v zaprtem kot na javnem prostoru (na cesti). Za umor je bila določena smrtna kazen.⁶⁶ Jožef II. je v svoji zbirki zakonov razložil razliko med tatvino in ropom.⁶⁷ Po tej definiciji govorimo o ropu tedaj, če se nekdo loti tatvine, sam ali v družbi, pri tem pa uporabi tudi grožnjo in silo, da pride do plena.⁶⁸ Za roparja štejejo tudi tistega, ki na odprti deželni cesti napade potujočega ter mu vzame premoženje in opremo, pa čeprav pri tem na žrtev ne položi roke.⁶⁹ Za rop se šteje tudi kraja živine s pašnika ali iz črede, ki jo nekam ženejo.⁷⁰ Če nekdo nekoga namenoma umori, da bi si pridobil njegovo premoženje ali posest, je to roparski umor. Na kvalifikacijo

umora ne vpliva mesto napada, saj se napad lahko zgodi tako v hiši kot v stanovanju, na odprti cesti, tam, kjer se je napadeni ob napadu znašel.⁷¹ Kazen za umor je bil dolgoleten zapor, strogost zopora pa je bila odvisna od krutosti umora.⁷² Kazni za različne rope so bile v jožefinski dobi praviloma zaporne, poostrene z javnimi deli in vkovanjem v verige.⁷³

Pohode proti roparjem, ciganom in podobnim skupinam, ki so se potikale po deželi, so morale skupaj organizirati prizadete občine in vojska.⁷⁴ Leta 1785 je oblast uvedla denarne nagrade za predajo roparske tolpe. Za tolpo, ki so jo sestavljale trije roparji, je bilo plačilo 50 dukatov, za predajo enega roparja pa 30 fl.⁷⁵ Ta dekret je veljal do leta 1820, ko so denarne nagrade v začetku leta znižali, v poletju pa spet zvišali.⁷⁶ Leta 1828 je dvorna pisarna znova spregovorila o nagradah za ujete razbojnike. Višina nagrade je bila tokrat odvisna od nevarnosti, ki so ji bili izpostavljeni preganjanci roparjev. Nagrado pa je oblast izplačala šele potem, ko je bila roparjem krivda dokazana.⁷⁷ Ker je bilo roparskih napadov čedalje več tudi na javnih cestah, predvsem na tistih, po katerih se je vozila poštna kočija, je oblast zahtevala vojaško spremstvo za kočije, ki so prevažale državni denar ali pa dragocenosti.⁷⁸

Zakonov in opisov roparjev ter njihovega kaznovanja je bilo kar dovolj, vendar pa je manjkala učinkovita izvedba vsega napisanega, ker ni bilo nikogar, ki bi te predpise in zakone resnično obudil v življenje. Tudi razmeroma visoke denarne nagrade niso dosegle svojega namena, saj so se prebivalci preveč bali maščevanja. Vojska je prišla in odšla, prebivalci pa so ostali sami s svojimi skrbmi in strahom. Do uvedbe orožnikov so bili prebivalci predvsem odvisni od lastnega poguma in pametnega presojanja razmer, v katerih so morali živeti. Po letu 1850, ko je prišlo na Kranjsko orožništvo, so se razmere umirile. Še vedno so obstojali berači, ki so

⁵⁹ Sammlung, II. knjiga, str. 403–406. Hofentschließung vom 16. 11. 1754.

⁶⁰ Alphabetisch-chronologische Übersicht, Hofrescript, 22. 9. 1753, Verordnung, 13. 2. 1754, Verordnung, 1. 11. 1766, Hofdecret, 22. 10. 1791.

⁶¹ Alphabetisch-chronologische Übersicht, Verordnung, 18. 8. 1764, Verordnung, 14. 6. 1766.

⁶² Alphabetisch-chronologische Übersicht, Verordnung, 26. 10. 1781, Verordnung, 24. 5. 1782.

⁶³ Alphabetisch-chronologische Übersicht, Hofentschließung, 29. 8. 1761.

⁶⁴ Alphabetisch-chronologische Übersicht, Verordnung, 29. 5. 1767.

⁶⁵ Alphabetisch-chronologische Übersicht, Hofdecret, 25. 10. 1776.

⁶⁶ Constitutio, Art. 96, čl. 1–4. str. 263–264, Art. 90, čl. 1–4, str. 245–247.

⁶⁷ Joseph des Zweyten.

⁶⁸ Joseph des Zweyten, str. 40, čl. 165.

⁶⁹ Joseph des Zweyten, str. 40, čl. 166.

⁷⁰ Joseph des Zweyten, str. 41, čl. 168.

⁷¹ Joseph des Zweyten, str. 27, čl. 98.

⁷² Joseph des Zweyten, str. 28, čl. 99.

⁷³ Joseph des Zweyten, str. 40–41, čl. 167, str. 41, čl. 169.

⁷⁴ Alphabetisch-chronologische Übersicht, Räuber... siebenter Band, str. 566–568. Sicherheits Ordnung für Österreich ob der Enns, 1. 9. 1752.

⁷⁵ Alphabetisch-chronologische Übersicht, Hofdecret, 8. 10. 1785.

⁷⁶ Alphabetisch-chronologische Übersicht, Hofdecret, 29. 2. 1820, Hofdecret, 17. 8. 1820.

⁷⁷ Sammlung der politischen Gesetze, 10. Band, str. 220. Hofkanzleidekret vom 19. 6. 1828, Erfordernisse zur Erlangung einer Räuber-Talia.

⁷⁸ Sammlung der politischen Gesetze, 18. Band, str. 438–439. Hofkammerdekret vom 6. 4. 1836. Verstärkung der Militär-Escorte bei Transportierung bedeutender Aerarial Geldrimessen mittelst Postwagen auf unsicherer Strassen und Bestimmung des Fonds zur Bezahlung der Löhnungs und Beförderung-Auslagen. Gubernial-Verordnung vom 30. 4. 1836. An die zwei Zahlämter, an die k. k. Kreisämter und Kreiskassen, dann an die Landmünzprobieramt in Laibach und Klagenfurt.

se potikali po deželi.⁷⁹ In prav tako tudi posamezni roparji ali pa skupinice roparjev, ki so grenili življenje dostojnim meščanom, predvsem pa orožnikom.⁸⁰ Svoje je k umirjanju razmer prav gotovo prispevala večja in bolje organizirana skrb za uboge na eni strani, na drugi pa ustanovitev prisilne delavnice v Ljubljani. Ta je pričela delovati 1847, njena naloga pa je bila tudi ta, da bi prevzgjajala rokovnjače v družbeno koristne ljudi.⁸¹

Roparji v slovenski ljudski pesmi

Kljub stiskam, v katerih so prebivalci Kranjske živeli dobrih 300 let, je v ljudski umetnosti o razbojnikih, rokovnjačih, "hajdukih" ohranjenega zelo malo. Kolikor pa je tega spomina, je do razbojnikov dokaj negativno opredeljen. Očitno se pri nas ni pojavil mit Robina Hooda ali pa vsaj Janošika; naši roparji so ropali za lastno korist. Revne so pustili pri miru, ker jim pač ni bilo kaj pobrati, niti slučajno pa niso revnih podložnikov branili pred "hudimi tujimi gospodarji" ali domišljavimi meščani. V slovenskem jeziku se je ohranil spomin na različne ljudi, ki so se potikali po deželi, v zelo široki paleti poimenovanj. Poznamo potepuhe, klateže, razbojnike, rokovnjače, rokomavhe, plajšarje, šteklače, "hajduke", Čiče, Vlahe, martoloze, Morlake.

V zbirki slovenskih ljudskih pesmi, ki jo izdaja Glasbeno narodopisni inštitut ZRC SAZU, je o rokovnjaču in njegovem koncu le ena pesem, balada z naslovom Usmrtitev rokovnjača.⁸² V baladi so opisana tri grozodejstva, ki so jih ljudje pripisovali rokovnjačem. Rokovnjač je v baladi najprej umoril nosečnico, da bi se dokopal do roke nerojenega otroka (to bi mu omogočilo, da bi se lahko naredil nevidnega, op. E. H.), nato se je okrutno maščeval nad pastirjem, ki je izdal rokovnjače – obesil ga je nad mravljišče. Tretja groza pa je bila ta, da je imel v čevljih hostijo. Ko je bil obsojen na smrt, se je spovedal manjših grehov, te tri pa je zamolčal. Balado o rokovnjaču je v prvi tretjini 19. stoletja verjetno prvi zapisal Emil Korytko. Je spomin na rokovnjača Črnega Jurija in njegovega pomočnika Matjona, ki sta razsajala po Gorenjskem v okolici Cerkelj v 30. letih 19. stoletja. O tej baladi in z njo povezani problematiki je napisala poglobljeno razpravo Zmaga Kumer. V razpravi je poudarila vprašanje, zakaj se v slovenski ljudski pesmi tako malo

poje o rokovnjačih in razbojnikih, čeprav je ta nadloga tako dolgo in tudi kruto stiskala prebivalce. Odgovor je našla v dejstvu, da je prav tako malo ljudskih pesmi, ki bi pele o turških vdorih v naše kraje in o ropih ter nasilništvu, ki so ga morali pretrpeti prebivalci. Po njenem mnenju je teh pesmi tako malo zato, ker so bili dogodki preveč povezani le z določenimi kraji in ljudmi, v ljudski pesmi pa se ohrani le tisto, kar je obče človeško.⁸³

Druga pesem, ki govori o roparjih, je pesem Obsodba cerkvenega roparja. Pesem govori o ropu hostij, ropar pa je bil obsojen na smrt. O problematiki ropa hostij in njihovi skrunitvi s strani Turkov ali pa Judov je napisal razpravo Ivan Grafenauer v Domu in svetu leta 1939.⁸⁴

Roparji in razbojniki so omenjeni tudi v drugih pesmih, npr. v variantah pesmi Otrokova duša se pokori za svojce. Tu sta omenjena dva razbojnika, ki sta brata otrokove duše, zanju je morala otrokova duša trpeti, da je lahko prišla v raj.⁸⁵

Roparji so omenjeni kot nekaj slabega in propadlega, vendar pa se jim z božjo ali Marijino pomočjo še lahko pomaga ob smrtni uri.⁸⁶ V črticah o rokovnjačih pravi Benkovič, ki je očitno poznal Müllnerjevo delo in ga nekoliko omilil za svoje bralce, da so bili rokovnjači le toliko usmiljeni, da so uslišali zadnjo prošnjo ranjenega tovariša. Če je ranjenec želel duhovno pomoč, je nekdo odšel po duhovnika. Tega na poti ni smel spremljati cerkvenik in tudi zvoniti se ni smelo, samemu duhovniku pa je vodnik zavezal oči. Ko je duhovnik opravil svoje delo, so mu znova zavezali oči in ga spremili domov. Na taka nevarna pota so morali večkrat duhovniki, ki so službovali v hribovskih farah v okolici Kamnika.⁸⁷ O tem, da so morali duhovniki nuditi ranjenim razbojnikom zadnjo popotnico, piše Müllner v seriji člankov Räuberunwesen in Krain, njegov opis pa ni niti približno tako ljudomil kot pri Benkoviču. Govori o tem, da je vodja roparjev potem, ko je duhovnik končal svoje opravilo, roparja ustrelil, ne da bi se zmenil za zaprepačenega duhovnika. Nekateri poveljniki so bili menda toliko vljudni, da so počakali, da je duhovnik odšel in šele nato pokončali ranjenca.⁸⁸

Med pripovednimi pesmimi je ohranjen odlomek pesmi iz Bele krajine z Vrha pri Vinici, ki govori o pohodu uskokov na lov. Zaradi slabega vremena so se ustavili v cerkvi sv. Mikole (Nikolaja), kjer so kurili s cerkvenimi klopmi in svečniki.⁸⁹ Ta

⁷⁹ Anžič, *Skrb za uboge*; Lazarevič, *Ubožna oskrba v Ljubljani*, str. 38–48; Rogelj, *Skrb za revne*, str. 55–76.

⁸⁰ Stariha, *Iz manj znanega*, str. 155–164; Stariha, *Zgodbe o Kranjčanih*, str. 106–121; Stariha, *Trije tolovaji*, str. 47–58; Stariha, *Novoizvoljeni župani*, str. 511–528; Stariha, *"Z nobenim delom..."*, str. 37–76.

⁸¹ Dolenc, *"Usoda"*, str. 72–76.

⁸² Usmrtitev rokovnjača. *Slovenske ljudske pesmi. Tretja knjiga*, str. 399–400.

⁸³ Kumer, *Balada o rokovnjaču Matjonu*, str. 35–46.

⁸⁴ Obsodba cerkvenega roparja. *Slovenske ljudske pesmi. Tretja knjiga*, str. 401–402.

⁸⁵ Otrokova duša se pokori za svojce. *Slovenske ljudske pesmi. Tretja knjiga*, prva in tretja varianta, str. 88 in str. 90.

⁸⁶ Marija posreduje previdenje. *Slovenske ljudske pesmi. Tretja knjiga*, str. 202–205.

⁸⁷ Benkovič, *Črtice o rokovnjačih*, str. 21.

⁸⁸ Müllner, *Räuberunwesen in Krain*, stolpec 171–172.

⁸⁹ D. Roparji. *Slovenske ljudske pesmi. Prva knjiga*, str. 385.

pesem opisuje dogajanje v Beli krajini, kot ga omenja že Valvasor v Slavi, ko govori o pustošenju uskokov po Gorjancih in o ropanju podružničnih cerkva. Med drugimi omenja prav cerkev sv. Nikolaja, ki so jo Uskoki spremenili v hlev.⁹⁰

O razbojnikih in njihovem poboljšanju pa govorijo variante pesmi Sveta družina in razbojnik. V prvi pesmi, ki jo je zapisal Matija Mayer pred letom 1848 v kraju Sv. Križ pri Ajdovščini, potuje sveta družina po zelenem gozdičku, kjer jih ujame noč. V gozdu ni nobene hiše "kakor enega hudega razbojnika, noč in dan v gojzd tiči! čaka in vbiva burne ljudi". Razbojnikova žena jih sprejme na hišnem pragu in posvari, vendar se sveta družina le ustavi v hiši. Marija ozdravi razbojničinega otroka in ko pride razbojnik domov, se pokesa in se poboljša. V drugi varianti, ki je bila zapisana leta 1848 na Gorenjskem v kraju Gozd pri Trziču, potuje sveta družina skozi črn gozd, kjer stoji razbojnikova hiša. Razbojnik je opisan predvsem kot pijanec, sicer pa se ponovi pripoved prve variante. Od tretje variante je ohranjena le kitica. Četrta varianta je bila zapisana leta 1910 na Gorenjskem v Klečah (Dol pri Ljubljani). Tokrat roma Marija sama in prosi za prenočišče. Razbojnikova žena jo opozori, da je ne more prenočiti, ker je njen mož razbojnik. Marija pa jo potolaži in ji napove, da se bo njen razbojniški mož spremenil. Peta varianta je iz kraja Gornji Tropet nad Čabrom (Gorski Kotar, Hrvaška). V tej varianti ogovori Marija gospodinjo kar "dobro večir, razbojnica ti" in jo prosi za prenočišče. Na ženskin odgovor, da ima za moža hudega razbojnika, pa Marija reagira tako, da ozdravi razbojničina bolna otroka. Ko pride razbojnik domov, se lepo zahvali za dobroto in spusti dušico.

V drugi skupini pesmi Sveta družina in razbojnik, roma sveta družina po puščavi, napadejo jo razbojniki, njihov poglavar pa ob pogledu na Jezuščka brani družino pred lastnimi tovariši. Marija mu v zahvalo obljubi pomoč pri Bogu. Po triintridesetih letih, ob Kristusovem križanju, je bil eden od razbojnikov, ki sta bila z njim križana, tudi razbojniški poglavar iz puščave, ki se je pokesal in prišel v nebesa.⁹¹

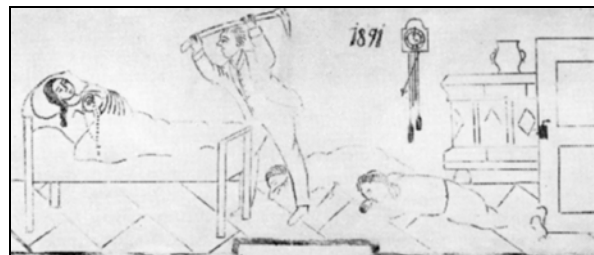
Odklonilen odnos do razbojnikov, predvsem pa strah pred njimi je očitno tudi v pesmi, ki govori o Mariji in potopljeni vasi. Vaščani Mariji z različnimi izgovori, katerih žaljivost narašča, odrekaajo prenočišče. Med drugim jo od praga preženejo tudi z besedami "No mi to plašarco jepergval". Očitno so v krajih okrog Škofje Loke, kjer je nastal ta zapis, roparje imenovali "plašarji".⁹²

Likovne upodobitve roparjev

Tudi v ljudskem slikarstvu, na panjskih končnicah in na votivnih podobah razbojnikov praviloma niso upodabljali. Poslikava panjskih končnic je značilna slovenska ljudska umetnost. V knjigi Gorazda Makaroviča in Bojane Rogelj Škafar, *Poslikane panjske končnice*, so predstavljene ohranjene končnice od leta 1770 do 1923. Med več kot 600 motivi avtorja nista zasledila motiva roparjev ali razbojnikov.⁹³ Izjema je panjska končnica s Štajerske, ki jo je predstavila Milena Moškon v Celjskem zborniku 1967. Prikazuje roparski uboj v Lučah, ki se je zgodil leta 1884. Storilca so prepoznali in tudi obsojili; motiv pa je bil zanimiv za naročnike do leta 1898.⁹⁴

Na likovnem področju se bom omejila na tri, po mojem mnenju dovolj zanimiva področja. Časovno si sledijo takole: romarska cerkev v Crngrobu, samostan v Kostanjevici in mejna čuvajnica v Gorenjem Vrhpolju.

Razbojniki so se radi zadrževali ob pomembnih trgovskih poteh, posebno še, če so bili v bližini gozdovi. Ena od takih poti je bila še v 16. stoletju tudi pot, ki je povezovala Kranj, Škofjo Loko ter šla nato po Poljanski in Selški dolini proti Goriški in Furlaniji. Območje okrog Crngroba je bilo v tem času precej divje in zaraščeno ter zato zelo primerno za roparsko skrivališče. Take razmere so, po mnenju Karla Prennerja, ki je opisal okolico in cerkev v Crngrobu v časopisu *Illyrisches Blatt* leta 1840, vladale na tem ozemlju pred dobrimi 200 leti. Potniki so po teh nevarnih poteh potovali v karavanah, pa še tako se niso počutili popolnoma varne. Roparski napadi so postajali že tako pogosti, da je grozil zastoj v prometu, trgovini in seveda tudi obrti. Ko so postale razmere dovolj neznosne, je nastopila oblast s svojo močjo in roparsko tolpo zatrla, uničila njeno skrivališče in na tem mestu je zrasla crngrobska cerkev. Na gotskih konzolah na zadnji steni prezbiterija so iz kamna izklesane štiri votivne podobe. To so štiri glave, ki naj bi predstavljale štiri prebivalce roparskega skrivališča. Dve

Panjska končnica, na kateri je upodobljen uboj v Lučah (Moškon, Celjska zbirka, str. 127–128).

⁹⁰ Valvasor, *Die Ehre*, III. knjiga, str. 721; Podlogar, Črtice o belokranjskih hajdukih, str. 19.

⁹¹ Sveta družina in razbojnik. *Slovenske ljudske pesmi*. Druga knjiga, str. 30–35.

⁹² Marija in potopljene vasi. *Slovenske ljudske pesmi*. Druga knjiga, str. 323.

⁹³ Makarovič, Rogelj Škafar, *Poslikane panjske končnice*.

⁹⁴ Moškon, Celjska zbirka, str. 121–132.

Razbojniški in pasja glava, kot si jih je predstavljalo ljudsko izročilo, na pročelju pod lopo na cerkvi v Crngrobu. (Slikovni material brani Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU. Foto: dr. Andrea Furlan)

Freska Svete Nedelje v Crngrobu. Detajl: razbojnika, ki zažigata dve poslopji in ropata. Po mnenju kustosov v Loškem muzeju sta to vojaka Jana Vitovca. Posneto po kopiji Svete Nedelje, ki jo je na platno izdelal Marjan Tršar. (Hrani Loški muzej Škofja Loka. Foto: Jože Štukl)

glavi sta moški, tretja je z ruto pokrita ženska glava, četrta pa je pasja glava. Po izročilu naj bi to bili razbojniški poglavar, njegov brat, njegova mati in njegov popadljivi pes.⁹⁵ Naslednji, ki je v svojem potopisu omenil Crngrob in njegove razbojnike, je bil Henrik Costa. Ob skromnem opisu cerkve omenja tudi štiri iz kamna izklesane glave. Od tega naj bi ena glava predstavljala roparskega poglavarja, druga njegovega brata, tretja njegovo mater in četrta njegovega popadljivega psa. Spregovori pa tudi o tem, kako je bilo nekoč to območje nevarno za popotnike. Poznavanje Prennerjevega potopisa je povsem očitno.⁹⁶

Leta 1936 je Janez Veider napisal Vodič po Crngrobu. V njem opisuje tudi že omenjene glave. "V prezbiteriju so tri glave razbojnikov in psa. Najgrša je glava prvega razbojniškega poglavarja. Vsa je zavarovana z železno čelado, da mu je sovražnik ni mogel razbiti. Druga glava je že nekaj lepša in predstavlja poglavarjevega sina, ki je bil sicer še razbojnik, a se je nagibal k spreobrnjenju. Tretja je glava poglavarjeve hčerke, ki je bila že dobra. To kaže njen obraz pa tudi obleka... Tako razlaga ljud-

ska duša gotske nosilce svodov". Seveda so tokrat omenjene tudi razbojniške in pasja glava, ki so na pročelju pod lopo.⁹⁷

Freska Nedeljski Kristus ali Sv. Nedelja je nastala sredi 15. stoletja. Na njej sta med dogodki in opravili po mnenju Janeza Veiderja prikazana tudi dva razbojnika, ki sta zažgala in oropala leseno hišo in hlev. Po njegovi razlagi freske eden odnaša dragocenosti iz hiše, ki jo je pravkar zažgal, oborožen je z lokom. Drugi ropar je zažgal hlev, iz katerega izganja živino. Tudi ta je oborožen z lokom. To je zadnji prizor v vrsti, ki sega do zmajevega žrela. Ker je ta del freske že zelo slabo ohranjen, so možne tudi drugačne razlage. France Stelè govori o dveh zažganih poslopjih, iz katerih dva vojaka izganjata živino. Dušan Koman pa govori o dveh gorečih poslopjih ter možakarjih, ki odganjata živino.⁹⁸

Naslednja zanimiva upodobitev razbojnika je iz 18. stoletja. Je na vhodnem traktu samostana v Kostanjevici, naslikal pa jo je Fran Jelovšek (1737). Tudi ta ima svojo zgodbo. Leta 1736 so hajduki napadli kostanjeviški samostan. Branilce so premagali ter nato pokradli in odnesli vse, kar se je dalo.

⁹⁵ Prenner, *Die Wallfahrtskirche*, str. 37–39. Več o Prennerju glej še: Golob, Karl Jožef Prenner, str. 55–76; Koman, *Vodnik Karla Prennerja*, str. 43–54. Dušanu Komanu se lepo zahvaljujem za napotke in ideje ob Crngrobu; prav tako tudi Ani Lavrič in Blažu Resmanu.

⁹⁶ Costa, *Reiseerinnerungen*, str. 248–249.

⁹⁷ Veider, *Vodič po Crngrobu*, str. 37 in str. 60.

⁹⁸ Prav tam, str. 27; Stelè: *Ikonografski kompleks*, str. 401–438; Koman, *Crngrob*; Koman, *Crngrobska cerkev*, str. 113–141; *Crngrob in okoliške vasi*. Orožje, ki ga omenjajo opisovalci teh dveh možakarjev, je bolj podobno samostrelu kot pa loku.

Freska nad vhodom v trakt samostana v Kostanjevici, ki jo je leta 1737 izdelal Fran Jelovšek in pripoveduje o poskusu napada na samostan v letu 1736. (Reprodukcija iz knjige Lev Menaše: Marija v slovenski umetnosti, Mohorjeva družba Celje 1994)

Podlogar v Črticah o belokranjskih hajdukih nato pripoveduje, da so roparji prišli naslednje leto ponovno pred samostan, ki pa so ga tokrat hoteli zavzeti z zvijačo. Eden od roparjev se je podal v samostan, umoril vratarja mu vzel ključe in se preoblekel v njegovo obleko. Ko so prišli njegovi tovariši, jim je odprl vrata, oni pa ga v meniški obleki niso spoznali in so mu odsekali glavo. Ko so spoznali, da so pobili svojega tovariša, jih je popadel tak strah, da so se na pragu obrnili in pobegnili. Ta zgodba naj bi bila tudi upodobljena nad vhodnimi vrati.⁹⁹ O napadu uskokov na kostanjeviški samostan je pisal tudi Jože Mlinarič, njegov opis pa je precej manj pravljichen. Prav tako se razlikuje tudi opis freske nad vrati. Podlogarjev opis govori o tem, da je na freski na zgornjem delu podoba Marija z Jezusom, spodaj na desni je neko božanstvo, ki drži v roki odsekano roparjevo glavo, roparjevo telo v kuti leži na tleh in v roki še stiska meč, ob njem pa

je prestrašen ropar. Nad Marijino glavo je napis *Ecce ianva coeli, non fures nec vallachi neque latrones est ivsti intrabvnt in eam*. Mlinarič freske ne popisuje tako podrobno kot Podlogar, govori pa o tem, da je na njej upodobljen rabelj z odsekano uskokovo glavo.¹⁰⁰ Še bolj kot freska, ki naj bi jo dal naslikati novi opat Taufferer v porog Vlahom, je tedanjega vicedoma motil napis, ki naj bi zaradi enega hudo delca ožigosal kar vse Vlahe kot krvnike in roparje, ki niso vredni prestopiti samostanskega praga. To naj bi jih izzivalo k novim napadom. Prav tako je vicedoma motil tudi opatov grb. Vse skupaj naj bi bil predvsem izraz opatove trme in nepremišljenosti. Notranjeavstrijska vlada je vzela opata v zaščito, je pa pritrdila vicedomu, da bi bilo prav, če bi odstranili tisti del napisa, ki sramoti uskoke.¹⁰¹

⁹⁹ Podlogar, Črtice o belokranjskih hajdukih, str. 63–64.

¹⁰⁰ Mlinarič, Napad, str. 100.

¹⁰¹ Mlinarič, Napad, str. 105; Mlinarič, *Kostanjeviška opatija*, str. 448.

Napad na obmejno stražnico v Gorenjem Vrhpolju leta 1829. Sliko je prvič objavil Alfons Müllner v reviji Argo leta 1899 kot ilustracijo k svojemu članku Räuberunwesen in Krain.

Tretja upodobitev roparskega napada pa sega že v 19. stoletje. Prikazuje napad roparske tolpe na stražnico v Gorenjem Vrhpolju. Risbo tega dogodka hrani Grafični kabinet Narodnega muzeja v Ljubljani. To je grafika v velikosti A4 formata. Pod njo je napis, ki pripoveduje, kaj se je zgodilo: "V letu 1829 je 16 Turških Graničarjev po dolenjem Kranjskem ropat šlo. Ena Nedeljo 16. dan Augusta na večer so prišli tudi v Grenzvahtno stražnico, kasarno, u Gorenje Verhpolje k Rangus, en grenčer je bil obstreljen, drugi je mogel balijo¹⁰² pokazati in korporal je iz strahu skozi okno skočil. Ta beli Kranjc je razbojnikom do Verhpolja mogel pot kazati, klobuk je zatu dobil, is Černičje vasi Šintič. Ta obstreljen je bil Rutar, drugi Tajčman, tretji Šefar, je bil ušel. Raubkamandant je bil u rdečem plašču in kapi Piere Susa pr 40 let star, drugi so bili močno stari, 2 pa mlada. U spomin izdelal Jože Rangus (u letu 1875)". Na sliki je še pripis: I. Tavčar 20. 1. 1899.

Originalno sliko je Alfons Müllner videl v mlinu gospoda Ignaca Vučerja (Wutscher) v Gorenjem Vrhpolju in jo opisal takole: "Deska, ki je široka 90 cm in visoka 72 cm, na obeh straneh je poslikana z oljnatimi barvami. Ena stran prikazuje grobo naslikano dolenjsko pokrajino, na kateri lahko vidimo 12

cerkva; na drugi strani pa je naslikan napad na stražnico. Slika prikazuje nekdanji Rangusov mlin, iz katerega so pravkar vrgli skozi okno iblajterja. Zanimiva je uniforma, jopič, hlače in kapa so beli, zavihki pa zeleni". Müllner se zahvaljuje za natančno kopijo slike, ki jo je izdelal mojster na lesarski šoli v Ljubljani gospod Joh[ann] Tavčar. Po tej kopiji, ki jo je izdelal kot perorisbo, v polovični velikosti originala, je bilo mogoče narediti sliko, ki je objavljena v reviji Argo.¹⁰³

Po vsem povedanem bi si upala mnenju Zmage Kumer o tem, zakaj je v ljudski pesmi tako malo spomina na roparje in razbojnike, dodati, da je podobno tudi v upodablajoči umetnosti. Da so se te teme izogibali, je bil prav gotovi kriv tudi strah pred vsevidnimi in vsevednimi razbojniki, pa tudi povsem oprijemljiv strah pred njihovim maščevanjem. Po drugi strani pa upodobitev uboja v Lučah, ki so jo na zahtevo naročnikov slikali kar dobrih deset let, govori za to, da so ljudi taki grozljivi prizori pritegovali, seveda le takrat, kadar je bil storilec znan in obsojen, oni pa varni.

¹⁰² Balija je poštna vreča.

¹⁰³ Müllner, Räuberunwesen in Krain, stolpec 148–149.

VIRI IN LITERATURA

TISKANI VIRI

Alphabetisch-chronologische Übersicht der k. k. Gesetze und Verordnungen vom Jahre 1740 bis zum Jahre 1821 als Haupt-Repertorium über die theils mit höchster Genehmigung, theils unter Aufsicht der Hofstellen in 79 Bänden erschienenen politischen Gesetzsammlungen. Bearbeitet und unter Aufsicht der k. k. Hofkanzley, herausgegeben von Joh. Nep. Fr. v. Hempel-Kürsinger. Wien, 1827.

Constitutio Criminalis Theresiana oder Römisch-Kaiserl. zu Hungaren und Böhmen etc, etc. Königl. Apostol. Majestät Maria Theresia Erzhersogin zu Oesterreich etc, etc peinliche Gerichtsordnung. Wien, 1769.

Josephs des Zweyten Römischen Kaisers Gesetze und Verfassungen im Justizfache für Böhmen, Mähren, Schlesien, Oesterreich od und unter der Enns, Steyermark, Kärnten, Krain, Görz, Gradiska, Triest, Tyrol und die Vorland. Prag und Wien, 1788.

Sammlung aller k.k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780 die unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. theils noch ganz bestehen, theils zum Theile abgeändert sind, als ein Hilfs-und Ergänzungsbuch zu dem Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die k.k. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer chronologischen Ordnung. Wien, 1786.

Sammlung der politischen Gesetze und Verordnungen für das Laibacher Gouvernements-Gebiet im Königreiche Illyrien. Jahr 1828 10. Band. Laibach, 1830.

Sammlung der politischen Gesetze und Verordnungen für das Laibacher Gouvernements-Gebiet im Königreiche Illyrien. Jahr 1836, 18. Band. Laibach, 1839.

Slovenske ljudske pesmi. Prva knjiga. Pripovedne pesmi. Ljubljana : Slovenska matica, 1970. Druga knjiga. Pripovedne pesmi. Ljubljana : Slovenska matica, 1981. Tretja knjiga. Pripovedne pesmi. Ljubljana : Slovenska matica, 1992.

LITERATURA

Anžič, Sonja: *Skrb za uboge v deželi Kranjski. Socialna politika od srede 18. stoletja do leta 1918*. Gradivo in razprave 22. Ljubljana : Zgodovinski arhiv, 2002.

Benkovič, Josip: *Črtice o rokovnjačih. Dom in svet III. Zabavi in pouku*. Ljubljana, 1890.

Costa, Heinrich: *Reiseerinnerungen aus Krain*. Laibach : Egger, 1848.

Crngrob in okoliške vasi. Vodniki po loškem ozemlju 7. Škofja Loka : Muzejsko društvo, 1998.

Čelik, Pavle: *Orožništvo na Kranjskem 1850–1918*. Knjižnica "Kronika" 10. Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2005.

Dolenc, Metod: "Usoda" ljubljanske prisilne delavnice. *Kronika slovenskih mest* IV, 1937, št. 2, str. 72–76.

dtv – Wörterbuch zur Geschichte. Band 2. München: Deutsche Taschenbuch Verlag, 1983.

Golob, France: Karl Jožef Prenner – loški muzealec ter njegove zgodovinske, topografske in umetnostnozgodovinske razprave. *Loški razgledi*, 50, 2003, str. 55–76.

Gruđen, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda I. del*. Reprint prve izdaje, ki je izšla v 6 zvezkih v letih od 1910 do 1916. Celje : Mohorjeva družba, 1992.

Kleine Mittheilungen. Das Räuberunwesen in Krain in den Jahren 1787–1790. *Mittheilungen des Musealvereins für Krain* IX, 1896, str. 281–285.

Koman, Dušan: *Crngrob*. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Zbirka vodnikov 201. Ljubljana : Ministrstvo za kulturo, 2000.

Koman, Dušan: Vodnik Karla Prennerja po Crngrobu in okolici. *Loški razgledi*, 50, 2003, str. 43–54.

Koman, Dušan: Crngrobska cerkev v strokovni literaturi. *Loški razgledi*, 51, 2004, str. 113–141.

Kumer, Zmaga: Balada o rokovnjaču Matjonu. *Traditiones* XIII, 1984, str. 35–46.

Lazarevič, Žarko: Ubožna oskrba v Ljubljani na prelomu iz 19. v 20. stoletje. *Kronika*, 35, 1987, št. 1–2, str. 38–48.

Makarovič, Gorazd, Bojana Rogelj Škafar: *Poslikane panjske končnice. Painted beehive panels. Zbirka Slovenskega etnografskega muzeja. The Collection of the slovene Ethnographic Museum*. Ljubljana : Slovenski etnografski muzej, 2000.

Mal, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda. II. del*. Reprint prve izdaje, ki je izšla v 10 zvezkih v letih od 1928 do 1939. Celje : Mohorjeva družba, 1993.

Mlinarič, Jože: Napad Uskokov na kostanjeviško cisterco leta 1736. *Kronika*, 27, 1979, št. 2, str. 100–106.

Mlinarič, Jože: *Kostanjeviška opatija 1234–1786*. Kostanjevica na Krki : Galerija Božidar Jakac, 1987.

Moškon, Milena: Celjska zbirka poslikanih panjskih končnic. *Celjski zbornik*, 1967, str. 121–132.

Müllner, Alfons: Räuberunwesen in Krain. Culturhistorische Notizen aus halbvergangener Zeit. *Argo. Zeitschrift für krainerische Landeskunde*. VI, 1899, št. 9, stolpec 156–159; št. 10, stolpec 170–173; *Argo* VII, 1899, št. 5, stolpec 87–88; št. 9, stolpec 148–150.

- Otorepec, Božo: Kljukec. *Enciklopedija Slovenije*, 5, 1991, str. 102.
- Pavlin, Alfonz; Rokovnjaški jezik. *Slovenski narod*, VIII, 1875, št. 121 in 122.
- Podlogar, Leopold: Črtice o belokranjskih hajdukih. *Dom in svet*. List s podobami za leposlovje in znanstvo XXI, 1908.
- Prenner, Carl: Die Wallfahrtskirche U. L. Frauen zu Ehrengruben in Oberkrain. *Illyrisches Blatt*, št. 8, Donnerstag 20. Februar 1840, str. 37–39, in št. 10. Donnerstag 5. März 1840, str. 47–49.
- Rogelj, Monika: Skrb za revne v Kranju v drugi polovici 19. stoletja. *Kronika*, 46, 1998 št. 3, str. 55–76.
- Simoniti, Vasko: Beneški vojni. *Enciklopedija Slovenije*, 1, 1987, str. 235.
- Stariha, Gorazd: Iz manj znanega kranjskega življenja v prejšnjem stoletju. *Kronika*, 41, 1993, št. 3, str. 155–164.
- Stariha, Gorazd: Zgodbe o Kranjčanih, kot jih je pisalo življenje v prejšnjem stoletju. *Kranjski zbornik* 1995, 1995, str. 106–121.
- Stariha, Gorazd: Trije tolovaji. Tri zgodbe o ljudeh, ki so kradli pa so jih ujeli, o sojenju ter o pravnem redu. *Zgodovina za vse, vse za zgodovino*, 7, 2000, št. 1, str. 47–58.
- Stariha, Gorazd: Novoizvoljeni župani in njihove težave ob začetku občinske uprave. *Melikov zbornik. Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje*. (ur. Vincenc Rajšp, Rajko Bratož, Janez Cvirn, Jasna Fischer, Walter Lukan, Branko Marušič). Ljubljana : Založba ZRC, 2001, str. 511–528.
- Stariha, Gorazd: "Z nobenim delom se ne pečajo, le lažnjivo beračijo !" Odgon kot institucija odvrčanja nezaželenih. *Zgodovina za vse, vse za zgodovino*, 14, 2007, št. 1, str. 37–76.
- Stelè, France: Ikonografski kompleks slike Sveta Nedelja v Crngrobu. *Razprave filozofsko filološko-historičnega razreda AZU* 2, 1944, str. 401–438.
- Studen, Andrej: *Rabljev zamah. K zgodovini kriminala in kaznovanja na Slovenskem od 16. do začetka 21. stoletja*. Ljubljana : Slovenska matica, 2004.
- Svetovna zgodovina od začetkov do danes*. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1976.
- Valvasor, Johann Weichard: *Die Ehre des Herzogthums Krain*. Laibach/Nürnberg 1689. 2te unveränderte Auflage. Rudolfswerth : Druck und Verlag v. J. Krajec, 1877–1879.
- Veider, Janez: *Vodič po Crngrobu*. Škofja Loka : Založništvo Franc Kokalj Škofja Loka, 1936.
- Zupan, France: *Votivne podobe*. Ljubljana 1964. Informativni bilten 10.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Es war einmal in alten Zeiten ... Über das Räubertum in Krain

Die Frage der Räuber, Straßenräuber und Schmuggler in den slowenischen Landen weckte bereits Ende des 19. Jahrhunderts das Interesse einiger slowenischer Forscher und Volkskundler. Im 20. Jahrhundert wurde ihre Arbeit fortgesetzt.

Vom Dreißigjährigen Krieg bis zur Zeit der Illyrischen Provinzen trieben verschiedene Räuberbanden ihr Unwesen in den slowenischen Landen, etwa die "Rokovnjači" in Oberkrain (Gorenjska). Übrigens galt es, dass Räuberbanden vor allem in Grenzregionen walteten, wo man schnell mit der Ausrede bei der Hand war, für den Raub sei der Nachbar schuldig. So galt in Innerkrain (Notranjska), dass die Räuber aus dem venezianischen Gebiet, aus der istrischen Čičarija oder sogar aus der "Türkei" kämen. In Weißkrain (Bela krajina) war vor allem von "Räubern aus Bosnien" die Rede, die von den sogenannten "Harambaše" angeführt würden. Wer die Räuber waren, die nachts in verkehrt herum angezogenen Pelzen und mit geschwärzten Gesichtern zuschlugen, erfuhr man nie, es wurden lediglich verschiedene Gerüchte verbreitet. Misstrauen und Angst waren schließlich so groß, dass sich der Nachbar vor dem Nachbarn fürchtete, die Behörden aber die Ereignisse nicht mehr meistern konnten.

Kaiserin Maria Theresia erließ Gesetze, mit denen das Betteln auf Straßen verboten wurde, Räuber und Wegelagerer, die der Straftat überführt waren, wurden zum Tode durch den Strang oder "auf dem Rad" verurteilt. Trotzdem änderte sich die Lage nicht. Joseph II. führte zwar etwas mildere Strafen ein, aber auch dieser Umstand führte keine Änderung der Lage herbei. Räuber nahmen lange Freiheitsstrafen, Zwangsarbeit an öffentlichen Gebäuden (Bau- und Ausbesserungsarbeiten an Festungen), Inkettenlegen oder Militärdienst in Kauf.

Erst die äußerst drastischen Maßnahmen der französischen Behörden zur Zeit der Illyrischen Provinzen dämmten die Wegelagererei zwar einige Zeitlang ein, merzten sie jedoch nicht aus. Nach dem Untergang der Illyrischen Provinzen lebte das Straßenräubertum im ganzen slowenischen Raum wieder auf und währte bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts. Nach einer großangelegten Militäraktion in Oberkrain (Gorenjska) in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts und nach Einführung der Gendarmerie ging das Räuberwesens zurück. Dazu trug

auch das reformierte Armenwesen und die Errichtung eines Landeszwangsarbeitshauses in Laibach (Ljubljana) bei.

In der slowenischen Kunst hinterließ dieses lang anhaltende und unangenehme Phänomen verhältnismäßig wenige Spuren, es blieben dagegen einige typische Bezeichnungen für Räuber erhalten: 'rokomavhi', 'rokovnjači', 'klateži', 'hajduki', 'vlahi', 'martolozì'...

In der Sammlung unter dem Titel "Slowenische Volkslieder" (*Slovenske ljudske pesmi*), die von dem Musik-Volkskunde-Institut (*Glasbeni narodopisni inštitut*) des Wissenschafts- und Forschungszentrums der Slowenischen Akademie der Wissenschaften und Künste herausgegeben wird, werden im Rahmen der legendären und sozialen Lieder auch einige Liederfragmente über Räuber und nur eine Ballade aufbewahrt. Unter den religiösen Liedern befinden sich etliche, die von Räubern handeln. In allen kommt eine ablehnende Haltung gegenüber dem Räubertum, aber auch dem Betteln zum Ausdruck.

Bei der Volksmalerei ist es bemerkenswert, dass das Räubertum bei ex voto-Bildern nicht einmal mittelbar erwähnt wird. Auch bei bemalten Bienenstöcken kommt dieses Motiv nicht vor. Eine Ausnahme davon bildet ein einziger Bienenstock, der ziemlich spät entstand und wo ein Raubmord abgebildet ist, der im Jahr 1884 verübt wurde. Das Motiv blieb für Auftraggeber noch bis zum Jahr 1898 von Interesse.

Im Bereich der bildenden Künste sei die Kirche in Crngrob erwähnt mit Skulpturen von drei menschlichen Köpfen und einem Hund sowie das Fresko des Heiligen Sonntags, wo auch ein Räubermotiv zu erkennen ist. Es handelt sich um Reste aus einer Übergangszeit vom Mittelalter zur Neuzeit. Aus dem 18. Jahrhundert stammt das Gemälde von Fran Jelovšek in der Klosterkirche von Landstraß (Kostanjevica), das von Gefahren zeugt, denen Unterkrain (Dolenjska) ausgesetzt war. Das Gemälde aus Gorenje Vrhoplje bei Šentjernej mit der Abbildung eines Raubüberfalls auf die Militärbesatzung gehört bereits ins 19. Jahrhundert. Die Kleidung von Räubern und Soldaten ist gut zu unterscheiden.